

УДК 94(439) “1541/1547”

Я.І. Товтин

СЛОВАЦЬКІ ЗЕМЛІ ТА РЕОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ УГОРЩИНИ ЗА ПРАВЛІННЯ ФЕРДИНАНДА І ГАБСБУРГА (1541–1547 рр.)

***Анотація.** Період правління Фердинанда I Габсбурга був важливим етапом у історії Угорського королівства, яке фактично розпалося після Могоцької катастрофи у 1526 р. Мирний договір, підписаний у м. Вароді в 1538 р. розділив Угорщину на три частини - між двома її королями та турецьким султаном. Під час свого правління Фердинанд I намагався будувати централізовану монархію, в цей період значно покращилося політичне та економічне життя країни – була проведена реформа шахтарської справи, реформа монетного двору, внесені зміни у ведення зовнішньої політики та військової справи.*

***Аннотация.** Период правления Фердинанда I Габсбурга был важным этапом в истории Венгерского королевства, которое фактически распалось после Могоцкой катастрофы в 1526 г. Мирный договор, подписанный в г. Вароде в 1538 г. разделил Венгрию на три части между двумя её королями и турецким султаном. В ходе правления Фердинанд I хотел строить централизованную монархию, в этот период улучшилось политическое и экономическое положение страны, была проведена реформа шахтерского дела, монетного двора и т. д.*

***Summary.** The epoch of government Ferdinand Habsburg was the important stage in a history Hungarian, which actually has broken up after accident near Mohach per 1526. The peace contract signed in one Varadin per 1538 has divided(shared) Hungary into three parts, between two её by the kings and turkish sultan. During the government Ferdinand Habsburg tried by the reforms to build the centralized monarchy. As a result of the carried out(spent) reforms the political and economic life of the country.*

Кінець Середньовіччя та початок Нового часу ознаменувалися змінами не лише у Західній Європі, а й на території Центрально-Східної Європи. Чільне місце в історії цього регіону належить австрійським правителям – династії Габсбургів [1, 16], з його австрійською та іспанською гілкою, яка була провідною династією Європи протягом XVI–XVII ст. Втручання Габсбургів в історію Західної Європи та Німеччини цього періоду добре відомі. Багато з них мали фатальні наслідки для деяких слов'янських народів. Отже, паралельно з європейською політикою Габсбурги проводили активні дії і на території Центрально-Східної Європи, зокрема Чехії, Угорщини та Словаччини [2, 229].

Важливою у дослідженні угорських земель XVI ст. є проблема, яка пов'язана з поділом Угорщини й реорганізацією управління. Через призму цих заходів можна дати цілком виважену характеристику суспільно-політичного життя, економічних процесів, етнічної картини того часу.

Загалом проблема турецької реорганізації управління є досить популярною серед сучасних словацьких, угорських і німецьких дослідників. Над цим питанням працюють такі вчені, як Й. Галандауер, Л. Контлер, Е. Маннова, І. Барта, Н. Маліарікова, В. Гуса, Й. Панек, Й. Карпат та ряд інших.

Щодо українських досліджень, то все, що пов'язане з політикою Фердинанда I, вивчено поверхово. Деякі аспекти цього питання висвітлені в окремих курсах лекцій з історії Центрально-Східної Європи (історії південних і західних слов'ян).

Метою дослідження є аналіз процесу зміни та реорганізації управління Угорщини за правління Фердинанда I Габсбурга.

Боротьба за угорську корону між угорським магнатом Яношем Запольяї та австрійським ерцгерцогом (згодом королем) Фердинандом Габсбургом завершилася підписанням мирного договору. Це трапилося 24 лютого 1538 р. у Вароді, що фактично стало початком поділу Угорщини між двома її королями та турецьким султаном. За умовами договору кожен із суперників закріпив за собою землі Угорщини, які на той момент були їм підвладні. Але бажання кожного з кандидатів заволодіти якомога більшими територіями дало сильний поштовх дефінітивному поділу Угорщини на три частини у 1541 р. [3, 20; 4, 135]. Основними учасниками поділу Угорщини виступили такі особи, як Фердинанд I Габсбург, малолітній син Яноша Запольяї – Янош Жигмунд та турецький султан Сулейман II.

Чергове суперництво за угорську корону розпочалося на початку 1541 р. На гроші з аугзбурських банків були створені спеціальні загони, які на чолі з Вільямом Роггендорфом у червні взяли в облогу Буду. Королева Ізабела, дружина Я. Запольяї, була згодна віддати місто, але члени королівської ради (зокрема Юрай Утешенич) були проти цього. Саме в цій ситуації знову відбулося втручання Сулеймана II у внутрішні справи Угорщини, війська якого 29 червня 1541 р. практично без бою взяли Буду [5, 126].

Зайнявши Буду турецький султан віддав наказ, що землі Затисся та Трансільванії (Семиграддя) належать королеві Ізабелі, її сину та угорським вельможам, які й надалі підтримували Я. Запольяї [4, 36]. Отож, землі колишнього трансільванського воєводства та окремих комітатів східної Угорщини, таких як Кьозел-Сзоянок, Бігар, Заранд, Красзна, Аранд тепер утворили Трансільванське князівство [6, 26]. Теоретично, князівство належало сину Я. Запольяї, але фактично стало олігархією шляхти під патронатом турецького султана, хоча і мало автономний статус [7, 332; 8, 7].

Події змусили Фердинанда I у 1542 р. знову спробувати взяти в облогу Буду. Сейм у Банській Бистриці, який відбувся в березні-лютому 1542 р., прийняв рішення про забезпечення оборони Буди. Для цього було збільшено податки не лише для підданих, а й шляхти, міщан та іноземних купців. Уже протягом 1543 р. турецьке військо досягло Острігому і на лівому березі Дунаю збудували укріплення Штурово, відоме ще як Дзігерделен Паркан. Це було перше турецьке укріплення на словацьких землях. Далі султан тільки посилював свої позиції на території Словаччини та Угорщини. Після цих перемог Османська імперія намагалася припинити війну, що було викликане певними історичними подіями і виявилось корисним як для Сумеймана II, так і для Фердинанда I. Фердинанду Габсбургу потрібно було звільнити руки в Угорщині, щоб надати допомогу своєму старшому братові Карлу V у шмальканденській війні з німецькими протестантськими князями, а Порта в свою чергу готувалася до назріваючого конфлікту з Персією [6, 31].

Тому у червні 1547 р. Фердинанд I та Сулейман II підписали мирну угоду на 5 років. За умовами договору Фердинанд мав сплачувати туркам щорічно 30 тис. дукатів. Перемир'я не забороняло турецьким гарнізонам нападати і спустошувати словацькі землі [9, 87; 10, 144]. Саме вищезгадані події остаточно ознаменували те, що Угорщина розпалася на три частини:

- центральна частина Угорщини, а саме “нижня Угорщина” з Будую підпорядковувалася турецькому султану;

- східна частина Угорщини з окремими комітатами (столицями) утворила Трансільванське князівство [11, 355; 12, 111];

- західна та північна частини країни залишилися під владою Фердинанда Габсбурга, а левову частку саме цих земель становила Словаччина [13, 36; 14, 14].

Поділ Угорщини означав насамперед зміну та реорганізацію управління її територіями. Із включенням західної й північної частини Угорського королівства, зокрема й окремих словацьких земель до складу монархії Габсбургів, тут як і на інших територіях, підвладних габсбурзькій короні, були проведені заходи, спрямовані на подальшу централізацію державної влади [15, 101]. Габсбурзькі реформи спрямовані на посилення абсолютної монархії мали великі наслідки для словацького та угорського народу. Опіраючись на підтримку католицьких феодалів, використовуючи в своїх цілях ідеологію римського клерикалізму, представники династії будували централізовану багатонаціональну державу [16, 124-125].

Не останню роль у проведенні централізаційних реформ відіграла турецька небезпека. Фердинанд I Габсбург, чітко уявляючи вимоги до короля, якому були підвладні три центральноєвропейські країни, основним своїм завданням бачив не лише посилення влади, а й формування сильної протитурецької оборони [17, 204].

Заходи щодо централізації країни Фердинанд I пов'язував, в першу чергу, з інтеграцією тих територій, які були йому підвладні. Для цього він намагався структурувати їх, принагідно розширював експансивні можливості, династичні зв'язки монархії, на кшталт успадкування трону, займався формуванням чіткої системи гілок влади, легітимізував владу однієї (єдиної) державної церкви [18, 23]. За прикладом чеських земель Фердинанд I проводив політику зміцнення централізованої влади і на землях Угорського королівства. Окрім цього ще до своєї коронації, він видав наказ, за яким угорська шляхта зберігала за собою всі свої феодалні привілеї. Затяжна війна за угорську корону не давала змоги порушити їх, щоб не втратити підтримки з боку шляхти. Саме з цих причин Фердинанд I залишався прихильним до королівських міст, хоча останні були центрами поширення реформаційного руху [19, 20].

Після того як Буда опинилася в руках Сулеймана II, Словаччина стала центром т. зв. "королівської Угорщини". Для забезпечення підтримки своїх управлінських змін серед місцевого населення, Фердинанд Габсбург окремими указами 1547 р. і 1548 р. порушував питання переселення підданих. Закон №26, ухвалений Братиславським сеймом у 1547 р., повертав підданам право на переселення, тобто біднякам дозволялося залишати одного пана або шляхтича й переселятися на інше місце [20, 90]. Умови цих переселень регулювалися законом №27, прийнятим у 1548 р. [21, 91; 19, 20].

Отже, відбувалися поступові зміни в управлінні. Центральні угорські органи, у зв'язку з окупацією Буди, були перенесені на словацькі землі, відтепер їхнім головним завданням стала уніфікація управління з різним історичним, політичним, економічним, культурним розвитком і насамперед строкатим етнічним складом [22, 136]. У результаті певних заходів окремі угорські центральні органи втратили свої функції. Зокрема, Угорська канцелярія, яка у 1529 р. була перенесена до Відня та продовжила там своє існування лише як Угорська експедиція при королівській (придвірній) канцелярії.

Угорська королівська рада, членами якої були прелати та найвищі посадові особи з шляхти (*consilium Hungaricum*), залишилася діяти й надалі, але її рішення підлягали схваленню вищих габсбурзьких урядів [19, 21]. Під час реорганізації владних структур, поряд з ліквідацією окремих центральних установ, формувалися і нові органи управління, до числа яких входили:

- Таємна Рада (*Geheimer Rath*), утворена в 1527 р.;
- Придвірна Канцелярія (*Hofkanzlei*) (1528 р.);
- Придвірна Палата або колегія (*Hofkammer*), заснована у 1531 р.;
- Придвірна Військова Рада, утворена в 1556 р. [4, 143-144].

З 1542 р. внутрішнім життям Угорщини займалася Королівська намісницька рада, яка знаходилася у Братиславі [23, 311]. Її основні функції зводилися до посередництва між королем і міськими адміністративними органами – комітатами (столицями) [22, 136; 24, 122], які й надалі залишили за собою велику автономію. До складу ради входили в основному духовні особи, тобто це в першу чергу був не становий орган, а королівський [19, 21]. Фактично намісницька рада виконувала функції вищезгаданої Королівської ради, яка у 1550 р. ввійшла до складу намісницької ради (або можливо була перетворена на неї) [23, 262]. Сиріч відала та займалася управлінням, судовими справами, але до її юрисдикції не відносилися військові та фінансові питання. Судовими питаннями відав заступник палатина (*locumtenens palatinalis in iudicis*). Військові ж функції були розділені між двома земськими капітанами (коменданатами), один із яких мав забезпечувати оборону північно-східної Словаччини, а другий займався обороною західної Словаччини та задунайських територій, але згодом, зокрема у 1564 р., виділяються вже шість головних капітанатів, з яких Переддунайський та Гірноугорський займали територію Словаччини [6, 27].

Отже, габсбурзькі зміни спрямовані на формування централізованої держави, торкнулися і уряду палатина – найвищого представника країни та верховного командуючого війська. Після

смерті Стефана Баторія у 1531 р. Фердинанд I поступово намагався замінити уряд палатина королівською намісницькою радою. У результаті тривалого тиску угорських станів, король все ж таки, у 1554 р. змушений був погодитися із призначенням на посаду угорського палатина Томаша Надяшді. Щоправда, після його смерті, а саме у 1562 р., ця посада залишалася вільною аж до 1608 р. Саме у 1608 р. король Матяш II Габсбург на основі постанов та рішень Віденського миру знову визнав її чинною [24, 122].

Однак, найголовнішим аспектом габсбурзької централізації була економічна сфера, яка тоді, в першу чергу, ототожнювалася із фінансами [25, 112]. Отак, паралельно із утворенням Королівської намісницької ради одним із подальших кроків до централізації було створення Угорської палати (колегії, комори), котра мала відати і займатися королівськими маєтками, але після облоги Буди у 1529 р. її діяльність призупинилася. У 1531 р. функціонування Угорської палати була відновлене, але вже у Братиславі. Очолювали Угорську королівську палату префект і п'ять радників, яких пожиттєво призначав монарх. До складу колегії входили три відділення: канцелярія, скарбниця та бухгалтерія. Діяла палата до 1848 р. [26, 218].

За посередництва Угорської колегії віденський двір намагався регулювати королівські прибутки, джерелом яких було мито від закордонної торгівлі, соляної монополії, шахтарської справи та доходи королівських міст і маєтків [5, 127]. Комора мала забезпечувати і збирання найбільшого та найзначущішого прибутку королівської казни – військового податку (*portblna dat*) [19, 21]. Розмір цього податку залежав від сеймового рішення угорської шляхти, а самим збором податку займалися комітати (столиці).

Угорська колегія, як і фінансові органи інших країн, не була самостійним органом, бо підпорядковувалася Придвірній палаті у Відні. Окрім цього, Угорська палата відала не всіма фінансовими й королівськими питаннями. Наприклад, управління шахтарськими об'єднаннями та монетним двором центрально-словацьких шахтарських міст від кінця 40-х рр. XVI ст. належало Нижньоавстрійській палаті, яка контролювала ще й окремі королівські маєтки у західній частині Угорщини [6, 28].

З огляду на формування централізованих економічних органів габсбурзької монархії, в 40-х рр. XVI ст. у віддалених комітатах північно-східної Угорщини поступово виокремлюються локальні органи. Так виникає Списька комора, яка регулювала фінансові питання 13 столиць, котрі знаходилися на схід від Ліптова, Зволена та Новограду, аж до кордонів із Трансільванією [22, 136]. Столицею Списької колегії спочатку був Шариський замок, а від 1567 р. – м. Кошціце. Саме з цього часу Списька колегія діяла як самостійний орган. У її підпорядкування входили Списький, Шариський, Абовський, Турніанський, Гемерський, Земплінський, Ужанський, Мараморошський, Сатмарський, Березький, Саболчський, Гевешський та Боршодський комітати [27, 32], а також вільні королівські міста – Кошціце, Бардейов, Пряшів, Сабінов, Левоча, причому разом із королівськими маєтками та митними заставами на їхніх околицях [26, 218].

Отже, із утворенням Братиславської (мається на увазі Угорська королівська палата із центром у Братиславі) та Списької колегії, виділився адміністративно-фінансовий кордон між східними та іншими землями Словаччини. Землі комітатів, які входили до юрисдикції Списької палати, відтоді отримали назву “гірською Угорщиною”, а землі центральної та західної Словаччини разом з Задунав'ям – “низовинна Угорщина” [23, 262]. Окрім цього, під час економічних пертурбацій виділилися деякі інші структури, які відали фінансовими справами, зокрема це була Кремницька колегія та колегія у Банській Ставниці. Діяли ці органи до середини 40-х рр. XVI ст., а в 1546 р., коли закінчився фугерівський найм на шахтарські справи, колегії перейшла під патронат Нижньоавстрійської палати [23, 263].

Розглядаючи загалом реорганізацію управління в Угорщині, яка проводилася представниками династії Габсбургів, варто відмітити, що зміни зачепили і військові питання. Хоча Придвірна військова рада була створена найпізніше – у 1556 р., діяла вона як єдиний віденський уряд, компетенція, якого офіційно поширювалася і на Угорщину. Очолював Придвірну військову раду президент. Основні функції зводилися до вирішення найголовніших закордонних і внутрішніх військово-фінансових питань [5, 126-127].

Отже, угорський король Фердинанд I Габсбург намагався своїми реформами будувати централізовану монархію. Унаслідок цих заходів значно вдосконалилося економічне життя країни – були проведені реформи шахтарської справи, монетного двору, внесені зміни у ведення зовнішньої політики та військової справи. Продовжуватимуть політику централізації Фердинанда I і його наступники Максиміліан I (1564–1576), Рудольф II (1576–1608). За правління Максиміліана I будуть закладені основи централізованої бюрократії – підґрунтям якої стануть дікастерії. Це будуть уряди, які підпорядковуватимуться та звітуватимуть безпосередньо королю.

Література:

1. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. – К.: Критика, 2004. – 462 с.
2. Dorazil O. Svetové dejiny v kostve. – Praha: Papirus a Jeva, 1997. – 533 s.
3. Skladaný M. V smutných časech pomoháčskych // Historická revue. – 2005. – Ročník 11. – Číslo 6.
4. Die Geschichte Ungars / Herausgegeben von I. Barta, I. Berend, P. Hanak, M. Laska, L. Makkai, zs. L. Nagy und Gy. Ranki. – Budapest: Corvina, 1971. – 786 s.
5. Kontler L. Dejiny Maďarska. – Praha: Lidové noviny, 2001. – 603 s.
6. Dejiny Slovenska II. 1526–1848. – Bratislava: SAV, 1987. – 856 s.
7. Galandauer J., Honzík M. Osud trónu Habsburského. – Bratislava: Obzor, 1987. – 392 s.
8. Škultéty J. Slovensko v minulosti. – Praha: Politický club českosl. nár. demokracie, 1926. – 16 s.
9. Československé dejiny / Zost. K. Golan, P. Kropilák, J. Tibenský – Bratislava: Osveta, 1961. – 383 s.
10. Dejiny Československa (1437–1781). – Praha, 1965. – 343 s.
11. Československá vlastivěda. Díl. 11. Dejiny. Svazek I. – Praha, 1963. – 647 s.
12. Ďurica M.S. Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej naslednosti faktov dvoch tisícročí. – Bratislava: Luč, 2003. – 840 s.
13. Pražák R. Maďarsko. – Praha: Libri, 2005. – 144 s.
14. Maliariková N. Uhorské dejiny a Slovensko // Historická revue. – 2004. – Ročník 15. – Číslo 7-8.
15. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. – Москва: Наука, 1988.
16. Husa V. Dejiny Československa. – Praha: Orbis, 1962. – 513 s.
17. Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov / Zost. V. Segeš. – Bratislava: Kleio, 1998.
18. Panek J. Habsburský a stavovský model integrácie strednej Európy – politika Ferdinanda I, a reakce na ni v českém prostředí // Politický zrod novovekej strednej Európy (500 – výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa habsburskej monarchie) / Zost. J. Baďurik, K. Sládek. – Bratislava: Centrum pre európsku politiku, 2005. – 201 s.
19. Dangel V. Kopčan V. Vojenské dejiny Slovenska. II zväzok. 1526–1711. – Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1995. – 226 s.
20. Zákonný článok 26 z r. 1547. Poddaným sa vracia staré s'ahovacie právo // Gacsová A. Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenskeho ľudu (1113–1848). – Bratislava: SAV, 1955. – 355 s.
21. Zákonný článok 27 z r. 1547. Poddaným sa vracia staré s'ahovacie právo // Gacsová A. Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenskeho ľudu (1113–1848). – Bratislava: SAV, 1955. – 355 s.
22. Dejiny Slovenska / Zost. D. Čaplovič, V. Cičaj, D. Kovač, L. Liptak, J. Lukačka. – Bratislava: AEP, 2000. – 310 s.
23. Dejiny Slovenska I. Od najstarších čas do roku 1848 / Red. L. Holotík, J. Tibenský. – Bratislava: SAV, 1961. – 578 s.
24. Přehled dejin Československa / Zost. J. Purš, M. Kropilak. – Praha: Akademia, 1982. – 648 s.
25. Karpat J. Zakonodarna moc v Uhorsku v rokoch 1526–1604. – Bratislava, 1944. – 352 s.
26. Kovač D. Kronika Slovenska I. Od najstarších čias do konca 19. storočia. – Bratislava: Fortuna Print&Adox, 1998. – 616 s.
27. Kazimír Š. Polish cois in east Slovakia in the 16th and 17th centuries // Studia Historica Slovaca III. – Bratislava: SAV, 196. – 352 s.

*Надійшла до редколегії 30. 04. 2008 р.
Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.*